

«ИСТИННЫЙ СОБИРАТЕЛЬ» СТЕПАН ПЕТРОВИЧ КРАЧКОВСЬКИЙ

Степан Петрович Крачковський (1866–1916) народився 22 липня 1866 р. у місті Конотоп Чернігівської губернії. Скоріше за все, він належав до роду Крачковських, які пов'язали свою долю з релігією. Його прадід, дід і батько здобули богословську освіту в Чернігівській духовній семінарії. Батько майбутнього колекціонера, також родом з Конотопа, був посвячений у сан священника церкви Успіння пресвятої Богородиці в цьому місті. Церква не збереглася; була збудована на місці однойменного дерев'яного храму у 1866 р. за проектом архітектора Л. Садовського [3, 361]. Знаходилась на перехресті Невського проспекту та Успенсько-Троїцької вулиці. Її добре видно на фото кінця ХІХ ст. «Невський проспект з Успенською церквою».

У відомості цієї церкви за 1900 р. серед 5 дітей Петра Григоровича Крачковського (нар. у 1841 р.) значиться син Стефан «штабс-капитан 19 пехотного Костромського полка, женат, 34 года», «Дарія – жена штабс-капитана, 28 лет» [6, 159]. Інші сини П. Крачковського – Сергій та Олексій також отримали освіту в Чернігівській духовній семінарії. Дізнатися про це допомогли матеріали з фондів Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського [6, 156–159].

Спочатку С. Крачковський навчався у Чернігівській гімназії, духовній семінарії, але життя пов'язав з армією. Військову освіту здобув у Чугуєвському юнкерському училищі. Служив у Кишиневі, Житомирі, брав участь у Першій світовій війні. Проте життя військового офіцера не могло задовольнити духовні потреби цієї людини. Це виявилось вже у тому, що будучи на службі в Кишиневі, він брав участь у Бессарабському товаристві шанувальників мистецтва, мріючи про створення картинної галереї у цьому місті.

У 1907 р. Репін написав портрет військового та колекціонера творів сучасних російських та українських художників С. Крачковського (Репін І. Портрет С. П. Крачковського. 1907. Папір, акварель, білило, бронзовий порошок. 43x36.

Рибінський історико-художній музей, Російська Федерація). Разом з іншими малюнками, які склалися з п'ятдесяти портретів, виконаних Рєпіним на традиційних «середах» у «Пенатах» упродовж 1906-1909 рр., портрет С. Крачковського знаходився в альбомі Н. Нордман.

На портреті, виконаному в змішаній техніці з використанням акварелі, білил та бронзового порошку, митець зобразив Степана Петровича у військовій формі. Доброзичливий погляд портретованого спрямований у бік глядача.

Розташована майже по діагоналі фігура викликає почуття динаміки, хоча насправді її зображено сидячою, на що вказує положення правої руки, яка вільно спирається на стіл. Очевидно, таким чином художник прагнув передати життєву вдачу С. Крачковського. Будучи професійним військовим і водночас колекціонером, він виявляв енергійність, рішучість і водночас зваженість, доброзичливість, повагу до людей. Саме ці риси його характеру відмічав М. Реріх: «/.../ всегда деятельный, горящий энтузиазмом, всегда приветливый...».

Відгуки інших сучасників доповнюють образ С. Крачковського. Мистецький критик М. Бабенчиков називав колекціонера яскравою та колоритною особистістю. Письменник Д. Крачковський, який доводився двоюрідним братом Степану Петровичу був вражений служінням брата вічним духовним цінностям. До душі знайомого або малознайомого художника він підходив як до «крихкої ніжної вази». Саме такий образ і зумів створити Рєпін у портреті, для якого притаманна спонтанна, динамічна манера живопису. Він був написаний, скоріше за все, за один сеанс, на що вказує не пророблене тло портрета; місця, не покриті фарбою. У правому нижньому куті – підпис художника, дата виконання твору і напис «Куоккала».

В одному з листів до художника Миколи Гумаліка (1867–1942) від 5 червня 1906 р., написаному в Куоккалі, Рєпін просить передати вітання С. Крачковському, а також повідомляє про те, що він надіслав акварельну роботу колекціонеру. Скоріше за все, мова йде саме про цю акварель із зображенням С. Крачковського. Критично підходячи до творчості Рєпіна, І. Грабар дав невисоку оцінку портретові і відніс його до речей “середньої якості” художника [4, 291].

Значення портрета уродженця Конотопщини полягає насамперед у його цінності з точки зору іконографії. Адже за відсутністю інших зображень С. Крачковського портрет роботи Рєпіна є художньо-історичним документом епохи.

Колекціонування займало важливе місце в житті С. Крачковського. Не маючи значних коштів, він збирав в основному етюди та ескізи. Інколи на його прохання відомі художники виконували варіант картини, яка сподобалася та припала до душі колекціонеру. Підтримуючи стосунки з художниками, листуючись з ними, він зумів створити авторитет людини, по-справжньому відданої мистецтву. Служіння мистецтву в такий спосіб, як формування приватної колекції, вписувалося у тогочасний культурний контекст, відбиваючи настрої інтелігенції з її чутливістю до культури, мистецтва.

За деякими підрахунками, з 1700 до 1917 року в Російській імперії існувало близько 300 значних приватних колекцій живопису. У другій третині XIX ст. завершився активний період збиральництва і в цей час з'являється новий тип колекціонера-«рятувальника», який повертає твір мистецтва із забуття. До таких слід віднести колекціонерів і художників М. Мурашка, І. Остроухова, художників-реставраторів. Колекціонування стає не просто приємною справою і доповненням до життя, але й його суттєвою частиною. Саме до такого типу колекціонерів й слід віднести Степана Петровича Крачковського. Йдучи самотужки правильним шляхом, він створив продуману колекцію, в якій нараховувалося близько ста творів.

Відсутність мистецьких інституцій у Житомирі та інших провінційних містах не давала можливості стежити за мистецьким процесом та відслідковувати твори на виставках. У листі від 30 березня 1906 р. до Рєпіна він ділиться своїми думками з приводу труднощів щодо зібрання гарної мистецької колекції у провінції. З цією метою С. Крачковський щорічно відвідував музеї та виставки у Москві та Санкт-Петербурзі, де спілкувався з художниками та колекціонерами. Унаслідок підтримки Рєпіна до колекції військового потрапило п'ять його малюнків.

Три листи Репіна до С. Крачковського опубліковані у збірнику матеріалів «Новое о Репине». У листі Репіна до Степана Петровича від 7 липня 1905 р. дописувач висловлює песимістичні думки щодо схильності останнього до «мирной затеи коллекционир[ования]» з огляду на політичну ситуацію (війну з Японією), але разом з тим запевняє про свою допомогу в цій справі. В іншому листі від 23 травня 1906 р. висловлює подяку за доброзичливе ставлення колекціонера-військового до його праць у мистецтві та «живыми порывами доброго сердца». І знову висловлює прихильність до настійливого прохання С. Крачковського щодо отримання до своєї збірки творів Репіна: «Непременно искренно исполню Ваше желание – аквар[ельные] головки...» Наступний лист Репіна від 6 серпня 1906 р. з Куоккали проливає світло щодо наміру колекціонера влаштувати у Житомирі рисувальні класи «/.../ и даже способствовать им своим музеем!» Это большая добродетель. Отечество должно быть Вам благодарно» [7, 96].

У музеї-садибі «Пенати» зберігається робота Репіна «Катування Христа» (1883–1916), виконана у змішаній техніці, на звороті якої знаходиться начерк «Христос і дві чоловічі фігури». Ця робота поступила до музею у 1939 р. від Юрія Репіна, сина художника. У нижній частині цього начерку є авторський підпис митця, який засвідчував, що цей твір є власністю Степана Петровича Крачковського.

Скромні матеріальні можливості колекціонера були причиною того, що він збирав твори невеликого формату, а саме: етюди, ескізи, малюнки. Зазвичай такі твори не привертають увагу «серйозних» колекціонерів, які збирають картини значних розмірів. І в такому випадку виявляється, що він врятував такі речі від забуття, а то й від загибелі. Колекціонування в особі таких людей набувало суспільної значущості та соціальної відповідальності.

Безумовно, С. Крачковський не міг конкурувати з колекціонерами, які мали значні кошти щодо придбання творів для своїх колекцій. Він також не міг не торгуватися. Значення колекції С. Крачковського полягає насамперед у тому,

що в ній сконцентрувалися такі твори, які, можливо, не привернули б увагу збирачів із більшими матеріальними можливостями.

Колекцію С. Крачковського можна віднести до такого типу колекцій, які є прообразом загальнодоступного музею у майбутньому. Подальшу долю своєї колекції він пов'язував із Музеєм російського мистецтва при Рисувальній школі імператорського Товариства заохочення мистецтв, що був створений за ініціативою М. Реріха, який з 1906 до 1918 року був директором Рисувальної школи.

У 1915 р. в одній із газет з'явилося повідомлення про те, що колекціонер С. Крачковський, знаходячись на той час у діючій армії, надіслав листа, в якому повідомляв ініціаторів створення Музею російського мистецтва при Товаристві заохочення мистецтв про своє бажання передати своє зібрання до цього музею. На жаль, здійснити цей намір йому не вдалося.

Ім'я підполковника С. Крачковського було добре відоме у мистецькому середовищі тих часів. З деякими відомими художниками (І. Грабар, Б. Кустодієв, І. Рєпін, В. Серов, К. Костанді, М. Рєрїх, Л. Сєрдїн) він листувався. Його ім'я зустрічається в епістолярній спадщині багатьох митців. Так, наприклад, у листі О. Бенуа до К. Сомова від 17 квітня (1 травня) 1907 р. йдеться про С. Крачковського. Відомий історик мистецтва і художник повідомляє К. Сомова про можливий прихід колекціонера з Житомира і просить показати йому твори. Одночасно він попереджає, що платить С. Крачковський надто малі суми, приблизно 100 рублів. Але, зазначає далі О. Бенуа, він готовий уступити який-небудь етюд за 200-300 рублів «поважному любителю», єдиним недоліком якого він вважає «чрезмерный восторг от Нестерова» [2, 67].

С. Крачковський проявляв інтерес також до творчості В. Серова. У листі до Л. Сєрдїна він радіє успіху В. Серова на Всєсвітній виставці у Парижі (1900). На думку колекціонера, високу нагороду потрібно було присудити також І. Левїтану, твори якого виділялися з-поміж інших пейзажних робіт. Навесні 1906 р. колекціонер домовився з В. Сєровим про малюнок для його зібрання. У листі

до Репіна від 30 березня 1906 р. повідомляє про те, що отримав згоду від В. Серова одержати варіант акварелі з назвою «Набір».

У деяких випадках С. Крачковський просив художника переробити композицію твору. Так сталося з повторенням одного твору К. Костанді – яскравого представника Товариства південно-російських художників. Судячи з рішучої відповіді художника збирачеві, той ні під яким виглядом не хотів переробити монаха на монахиню. К. Костанді зробив авторське повторення відомої картини «Бузок», яка зберігається в Одеському художньому музеї. Подібні прохання слід сприймати не стільки як примхи людини, скільки бажання мати у себе в колекції повторення творів, які відповідали естетичним і мистецьким смакам колекціонера.

У кінці 1905 р. С. Крачковський звернувся до І. Грабаря з проханням також виконати повторення картин на вибір художника – «Останні промені», «Вересневий сніг», «Березневий сніг». На що І. Грабар відповів відмовою, пояснюючи це тим, що враження, які у нього виникли при написанні твору, він переживає один раз. Для того, щоб зробити повторення цих робіт, йому потрібно бути у тому ж стані. До того ж, зазначав художник у листі до С. Крачковського від 12 квітня 1906 р., ці твори належали різним колекціонерам (Гіршману, Морозову, Шехтелю) і навряд чи вони дали б згоду щодо авторського повторення твору, позбавляючи його унікальності.

Листуючись з І. Грабарем, колекціонер із Житомира попросив митця відповісти на питання анкети щодо його ставлення до мистецтва, музики тощо. З подібних анкет С. Крачковський зібрав колекцію автографів діячів мистецтва та літератури. Проте головною темою їхнього спілкування залишалось питання придбання колекціонером картин художника. У листі від 31 січня 1908 р. С. Крачковський просив І. Грабаря надіслати декілька творів, з яких можна було вибрати ті твори, які він би хотів мати у своєму зібранні: «Мне нравятся очень «Ручей», «Ранняя весна», что в Третьяковской». Очевидно йдеться про такі роботи, як «Весняний потік» (1904; Державний Російський музей, Санкт-Петербург) та «Лютнева блакить» (1904; Державна Третьяковська галерея,

Москва). Виконуючи це прохання, художник надіслав цілий ящик зі своїми етюдами.

Твори І. Грабаря заповнили уяву колекціонера. У листі до митця від 3 квітня 1908 р. він зокрема зазначав: «За все время моего увлечения... искусством только два раза я испытывал такое прекрасное наслаждение: когда получал работы Репина и Нестерова, – и теперь Ваши. Я оставляю у себя «Осень» («Зеленя»), эту милую, интересную по исполнению Вашу импрессионистскую работу» [5, 405]. І лише через матеріальні причини, зазначає далі дописувач, він не може залишити у себе «Лютневу блакить». Будучи членом мистецьких об'єднань «Мир искусства» та «Союз русских художников», І. Грабар був на той час затребуваним художником. Його твори охоче розкуповувалися з виставок шанувальниками мистецтва і знаними колекціонерами. З початку 1900-х років художник сповідував ідеї та манеру імпресіонистичного живопису, створюючи мажорні та світлі пейзажі, які сподобалися С. Крачковському.

У його колекції були твори художників, імена яких увійшли до золотого фонду російського та українського мистецтва: О. Бенуа, А. Васнецов, М. Врубель, М. Дубовський, К. Костанді, І. Левітан, М. Нестеров, М. Реріх, Л. Пастернак, І. Рєпін, В. Серов, К. Сомов, В. Суріков та інші митці. Надходження кожної роботи до колекції було справжньою подією у житті Степана Петровича.

Безперечною вдачею стало придбання ним ескізів В. Сурикова, виконаних олівцем, до картини «Підкорення Сибіру Єрмаком». Цьому значною мірою сприяло й те, що з автором відомих історичних картин був добре знайомий Д. Крачковський. Ця знаменна подія дала можливість колекціонерові з провінції назвати себе найщасливішою людиною із тих, хто живе на землі.

Теплі стосунки склалися у С. Крачковського з художником та археологом Миколою Костянтиновичем Реріхом, у творчості якого того часу відбився інтерес до слов'янського язичництва. Відомо, що в колекції було декілька творів М. Реріха («Варязький шлях», «Стежка пряма», «За морями землі великі»). Колекціонерові пасувала лапідарність образотворчих засобів та емоційна напруженість творів М. Реріха. У книзі «Пути благословения» М.

Реріх згадував С. Крачковського і те, як він любив мистецтво і виявляв радість з безпосередністю дитини щодо придбання нових мистецьких творів. Через багатий світ мистецтва він сприймав і природу. У листі до М. Реріха з фронту пише після бою: «Было Ваше грозное небо».

Після виходу на пенсію С. Крачковський поселився у Петербурзі, у будинку № 126 набережній річки Фонтанки. Там, у невеличкому помешканні знаходилася його колекція. Він був частим гостем на вернісажах, відвідував лекції, заводив нові знайомства серед художників, неодноразово бував в гостях у І. Рєпіна. З початком війни його знову призвали до армії, брав участь у бойових діях на фронті. Помер від хвороби серця 6 липня 1916 р. і був похований на Буковині, у с. Беніа.

У некролозі на смерть С. Крачковського М. Реріх зазначав феномен колекціонера, який більшу частину життя провів у провінції: «Подумайте: офицер удаленных армейских полков весь горит искусством и знанием. Далекая провинция не тушит порыва его, но еще как-то обостряет» [9, 15–16]. Замітка про смерть С. Крачковського була надрукована в журналі «Аполлон» у розділі «Художественная летопись» № 6–7 за 1916 р.

Розпорошені після 1917 р. по різних музеях твори із зібрання військового-колекціонера зберегли для наступних поколінь взірці живопису та графіки видатних художників. У Новгородському державному музеї-заповіднику зберігається картина М. Реріха «За морями землі великі», у Саратовському художньому музеї – етюд О. Браза «На ганку», у Рибінському історико-художньому музеї – портрет С. Крачковського роботи Рєпіна. Проте доля більшої частини колекції С. Крачковського нам невідома.

З одного документу, який зберігається в архіві Державного Ермітажу дізнаємося про те, що у 1918 р. квартиру С. Крачковського зайняли червоноармійці, а його колекція «була розрізнена і вивезена у різні місця» [9, 16]. Всі речі, які належали Степану Петровичу, були перевезені до 2-го Нарвського комісаріату. Чимало зусиль, пов'язаних з пошуком творів мистецтва із зібрання С. Крачковського, доклав художник С. Яремич. У 20-ті

роки ХХ ст. уціліла частина картин, етюдів та ескізів з колекції С.

Крачковського через Державний музейний фонд надійшли до Державного Російського музею, а потім були розподілені між провінційними музеями.

Отже, бачення С. Крачковського щодо майбутнього своєї колекції збігалось у військового-колекціонера з концепцією П. Третьякова щодо приватної колекції як прообразу загальнодоступного музею. Подібні кроки у напрямку дарунка приватної колекції до державної, міської власності в ті часи робили не всі колекціонери. Лише у ХХ ст. цей рух серед колекціонерів стає більш потужним. Наприкінці другого тисячоліття він оформився у вигляді Музею приватних колекцій на правах відділу музею образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна в Москві (1985), Муніципального музею приватних колекцій ім. О. Блещунова в Одесі (1989) та Музею приватних колекцій у Харкові.

Скупі відомості про Степана Петровича містяться в авторитетному енциклопедичному словнику [1, 249]. Окремий розділ під назвою «Колекціонер у провінції» присвячений С. Крачковському міститься у моїй монографії про І. Репіна [8, 62–70]. Прийшов час віддати належне збирачеві творів мистецтва й на Сумщині.

Примітки

1. Банников А. П., Сапожников С. А. Собиратели и хранители прекрасного: энциклопедический словарь российских коллекционеров от Петра I до Николая II. 1700-1918 гг. – М., 2007. «Жил в Житомире. Собрал более 100 работ современных русских художников (Серова и др.). Судьба коллекции неизвестна».
2. Валентин Серов в переписке, документах и интервью : сборник : в 2 т. Т. 2 / ред.-сост., авт. вст. ст., очерков о мемуаристах и комментариев И. С. Зильберштейн, В. А. Самков. – Л., 1989.
3. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К., 2003.

4. Грабарь И. Репин : монография : в 2 т. Т. 2. – М., 1964. – С. 291.
5. Грабарь И. Письма 1891–1917 / ред.-сост., авт. введения и коммент. Л. В. Андреева, Т. Л. Каждан. – М., 1974.
6. Євтушенко О. В. До біографії священників церкви Успіння Пресвятої Богородиці в м. Конотоп Григорія та Петра Крачковських // Краєзнавчий збірник: статті та матеріали [3] / за ред. В. С. Терентьєва / Сумський обласний краєзнавчий музей. – Суми, 2010.
7. Новое о Репине. Статьи и письма художника. Воспоминания учеников и друзей. Публикации / ред.-сост. И. А. Бродский, В. Н. Москвинов. – [Л., 1968].
8. Побожій С. І. Ілля Рєпін і Сумщина. – Суми, 2009.
9. Серебрякова, Н. Ю. Н. К. Рерих и коллекционер С. П. Крачковский // Н. К. Рерих и его современники. Коллекции и коллекционеры : материалы научно-практ. конф., (Одесса, 2005–2006) / Одесский дом-музей им. Н. К. Рериха; сост. Е. Г. Петренко, К. Е. Шундяк. – Одесса, 2008.